

ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ ТА РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

© Вербицька Г.Л., 2010

Досліджено поняття “бідність” у сучасній науці, визначено особливості бідності в Україні, сформовано загальні пропозиції щодо заходів державної політики з метою скорочення масштабів бідності в Україні та підвищення рівня життя українського населення.

Ключові слова: бідність, рівень життя, межа бідності, рівень бідності, глибина бідності.

PROBLEMS OF POVERTY AND STANDARD OF LIVING OF POPULATION OF UKRAINE

In the article investigational concept “poverty” in modern science, the features of poverty are certain in Ukraine, general suggestions are formed in relation to the measures of public policy with the purpose of reduction of scales of poverty in Ukraine and increase of standard of living of the Ukrainian population.

Keywords: poverty, standard of living, limit of poverty, level of poverty, depth of poverty.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Зростання і падіння обсягів національного виробництва, цін, процентних ставок і зайнятості становлять діловий цикл, який є характерною ознакою ринкової економіки. У зв'язку з цим виникають певні соціальні небезпеки і ризики. Тому держава повинна в законодавчому порядку установити основні соціальні гарантії, які б нівелювали дестабілізуювальні наслідки ринкової економіки та запобігали соціальній напрузі. Це пов'язано з тим, що від економічної стагнації найбільше потерпає особистий фактор виробництва, а втрати досягнутих параметрів рівня життя населення можуть бути настільки значними, що відтворення людського потенціалу змінює знак із плюса на мінус, тобто призводить до його глибинної деградації. Зазначене є вкрай соціально небезпечним явищем, яке не тільки масштабно руйнує продуктивні сили суспільства, а й небезпечно дестабілізує соціально-політичну ситуацію в країні. Люди, які тривалий час перебувають у стані бідності, соціально деградують, перетворюються на люмпенів, які становлять загрозу для добропорядних громадян. Вищевикладене зумовлює актуальність проблем бідності та рівня життя населення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Дослідження проблем бідності та рівня життя населення в Україні набуває дедалі більшого значення з погляду виявлення соціально уразливих груп населення та створення ефективно діючої соціальної політики. Серед вчених, які досліджували проблеми надмірної диференціації в доходах населення, поширення бідності та зниження життєвого рівня населення в перехідний період в Україні потрібно виділити праці І.М. Бабака [1], Н.П. Борецької [2], А.Г. Гвелесіані [3], В.М. Гейця [4], О.А. Грішньої [5], Е.М. Лібанової [8–9], О.Ф. Новікової, О.І. Амоші, В.П. Антонюк, І.В. Качалової, Н.С. Власенко [10], В.О. Мандибури [11], І.М. Миценка [12], М.М. Руженського [13], В.М. Новікова

[15], Н.М. Холода [16], Л.С. Шевченко [18]. У роботах зазначених вчених досліджуються як методичні підходи до визначення бідності, так і особливості прояву цього явища в Україні та його наслідки.

Не зменшуючи значення робіт вітчизняних науковців, варто зазначити, що проблема бідності в Україні досі не вирішена, потребують чіткої систематизації елементи державного регулювання сучасної системи доходів населення.

Цілі статті. Дослідження теоретичних основ та прикладних проблем бідності та рівня життя населення України зумовлює постановку таких цілей:

- дослідити поняття «бідність» в сучасній науці;
- визначити особливості бідності в Україні;
- сформулювати загальні пропозиції щодо заходів державної політики з метою скорочення масштабів бідності в Україні та підвищення рівня життя українського населення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Низький рівень життя широких верств населення у поєднанні із надмірним – за європейськими стандартами – майновим розшаруванням є чи не основною соціальною проблемою України. Таку невиправдану високу ціну платить суспільство за економічні трансформації.

Сучасна наука визначає бідність, як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [8]. Ідеться про те, що внаслідок матеріальних нестатків бідні верстви населення не можуть харчуватися відповідно до місцевих стандартів, не можуть оплачувати житло та комунальні послуги виходячи зі своїх потреб, не можуть лікуватися та відпочивати, забезпечуючи відновлення втраченого через хворобу або перенавантаження здоров'я, нарешті, не можуть забезпечити оплату освіти собі та своїм дітям. Отже, маючи економічне походження, бідність є набагато ширшим явищем, що стосується різноманітних аспектів життя населення.

Виникнення бідності пояснюється, як правило, економічними причинами: зростанням безробіття, низьким рівнем оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованістю по виплатах заробітної плати.

ООН наголошує на чотирьох основних проявах бідності:

- коротка тривалість життя;
- низька професійно-освітня підготовка;
- відсутність необхідної бази для нормального життя – чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування;
- ізоляваність від суспільного життя [15].

Сьогодні день використовуються два відмінних означення: абсолютна та відносна бідність. Абсолютна бідність визначається порівнянням загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю деякого кошика товарів та послуг, що становлять базові потреби у суспільстві. Люди, чий доходи менші від базових потреб, перелічених у кошику, живуть у абсолютній бідності.

До речі, у розвинених країнах, де практично ніхто не відчуває проблем із харчуванням, критерій «абсолютна бідність» не працює. Водночас є соціальна диференціація, є люди, котрі вважають себе бідними. Так з'являється поняття «відносна бідність». Ймовірно «відносні бідняки» – це люди, котрі одержують на місяць удвічі менше від прийнятого в суспільстві середнього рівня доходів [7].

Основними показниками масштабів бідності є межа, рівень і глибина бідності.

Межа бідності – це рівень доходів у середньому на члена родини, нижче від якого неможливе задоволення основних потреб, або це частка прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць. За допомогою цієї межі визначаються сім'ї, які належать до категорії бідних. За західними стандартами, якщо витрати на харчування становлять 60 % сукупних витрат або більше, така сім'я вважається бідною.

За статистикою ООН, за межею бідності в Україні перебувають 78 відсотків від людей. Тобто, в такій частині українців споживчий кошик менший від визнаної у світі межі бідності – 17 доларів на день [14].

Рівень бідності – це питома вага сімей (домогосподарств), чий рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим за визначену межу бідності.

Глибина бідності – це відхилення доходів або витрат бідних від визначеної межі бідності, або ті, хто опинився нижче від межі бідності.

В Україні для вимірювання; межі бідності використовуються такі показники: мінімальний споживчий бюджет, межа малозабезпеченості, прожитковий мінімум.

Мінімальний споживчий бюджет – це набір продовольчих і непродовольчих товарів і послуг У натуральному та вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини.

Межа малозабезпеченості – це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мініальному рівні, встановленому законодавством. При цьому вартість непродовольчих товарів не може становити менше 15 % вартості продуктового набору.

Тісно пов'язаний з поняттям бідності показник прожиткового мінімуму, який визначається вартістю так званого «споживчого кошика». Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні; встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком; визначення права на призначення соціальної допомоги, розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги з безробіття, а також стипендій та інших виплат; встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян; формування Державного бюджету та місцевих бюджетів; визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, культури, торгівлі, соціального обслуговування тощо.

Прожитковий мінімум можна встановлювати на одну особу і в розрізі основних соціальних і демографічних груп населення, до яких належать такі категорії населення: діти до 6 років; діти від 16 до 18 років; працюючі дорослі; непрацюючі дорослі.

Прожитковий мінімум розраховується, враховуючи мінімальні припустимі нормативи споживання найважливіших товарів і послуг. Такі нормативи споживання встановлюються, як правило, за фактичною структурою витрат 10% найменш забезпечених верств населення. Для оцінки вартісної величини прожиткового мінімуму потрібно використовувати середні ціни купівлі відповідних товарів і послуг з урахуванням усіх видів торгівлі. Зокрема, витрати на продовольчі товари можна розраховувати на основі середніх цін на продукти харчування, за якими ведуться подекадні систематичні спостереження в державній і кооперативній торгівлі, і які друкуються в пресі, а також цін на ринках.

У світовій практиці застосовують нормативний та статистичний методи розрахунку прожиткового мінімуму. Нормативний метод заснований на науково-обґрунтованих нормативах мінімального споживання товарів і послуг, необхідних лише для відтворення продуктивних сил. Статистичний метод ґрунтується на даних реального мінімального споживання населенням матеріальних благ.

Аналізується також співвідношення рівня заробітної плати та прожиткового мінімуму в динаміці. Мінімальна заробітна плата повинна встановлюватись в розмірі, не нижчому від офіційно визначеного прожиткового мінімуму. Розрив між цими двома показниками оплати праці змінює і співвідношення показників бідності. В європейських країнах з розвинутою ринковою економікою розмір мінімальної оплати праці, як завжди, встановлюється на рівні 35–40 відсотків середньої по країні і вищий за прожитковий мінімум на 10–15 відсотків.

В Україні з 1 липня 2010 р. розмір мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму становить 888 грн. [6], таким способом було зрівняли мінімальну зарплату з тим рівнем, котрий влада вважає мінімальним, для того аби прожити місяць. Звісно це доволі суперечливо, адже враховуючи темпи, з якими зростають ціни в реальному, а не бюрократичному житті політики знову відстають, а їхні розрахунки просто бутафорія, офіційний прожитковий мінімум в Україні

значно менший від реального, а мінімальна зарплата розраховується за критеріями, які відрізняються від європейських. Незважаючи на це, згідно з даними Державного комітету статистики України чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими від прожиткового мінімуму у 2009 р. становила 21,4 % до загальної чисельності населення [20].

З початку 2009 р. відбувалося зниження заробітної плати – індекс реальної заробітної плати в 2009 р. дорівнював 90,8 % до попереднього року. Найбільші темпи падіння заробітної плати спостерігалися в промислових регіонах України, зокрема Запорізькій, Донецькій і Дніпропетровській областях.

Існує також невиправдана диференціація в оплаті праці за видами економічної діяльності, яка досі значною мірою пов'язана зі ступенем адаптації галузей до ринкових умов господарювання. Так, середня заробітна плата у 2009 році в авіаційній промисловості (5106 грн.) та фінансовій сфері (4038 грн.) більш ніж утричі перевищувала середню заробітну плату в сільському господарстві (1206 грн.) та у сфері охорони здоров'я (1307 грн.).

В Україні спостерігається посилення регіональної диференціації доходів та рівня життя населення, що значною мірою впливає на масштаби впливу населення з метою заробітків. Так, підвищена інтенсивність трудових міграцій спостерігається в західних прикордонних регіонах, де вищі рівні бідності. Максимальний рівень бідності спостерігається у Закарпатській області, яка є незаперечним лідером за інтенсивністю трудових міграцій.

Про низький рівень життя населення України свідчить індекс купівельної спроможності *Gfk*, згідно з яким Україна в 2008 р. посідала передостаннє місце в Європі (39-те). Нижча купівельна спроможність була лише у громадян Молдови [19]. Такий стан речей безперечно впливає на якість харчування та недоступність для широких верств населення багатьох ліків, у зв'язку з чим постійно збільшується кількість хворих на туберкульоз, темпи поширення якого в Україні є одними з найвищих в Європі.

Отже, до особливостей бідності в Україні можна зарахувати такі:

- зuboжіння значної частини населення, яке до того ж зберігає порівняно високий соціальний статус (рівень освіти, кваліфікації, соціальні зв'язки);
- поширеність бідності серед працюючого населення;
- психологічне неприйняття економічної нерівності внаслідок переконання громадян у кримінальному походженні більшої частини капіталів;
- низький рівень якості життя населення, загалом та соціальної інфраструктури, зокрема;
- ризик збідніти прямо пропорційний кількості дітей до 18 років;
- регіональна диференціація бідності (рівень бідності серед сільського значно вищий, ніж у великих містах).

Надмірна диференціація доходів населення виключає можливості посилення соціальної та політичної стабільності суспільства у найближчій перспективі. Зміна способу життя та системи соціальних цінностей, падіння життєвого рівня, поділ населення за рівнем матеріальної забезпеченості і доходів, маргіналізація і люмпенізація населення перешкоджають також консолідації суспільства. Адже соціальні суб'єкти, які формуються за цих умов є вельми лабільними, з низьким рівнем соціальної самоідентифікації і схильні не стільки продукувати й виражати свою думку, яка спирається на усвідомлений і артикульований соціальний інтерес, скільки засвоювати думки інших, зокрема думки елітарних груп, що нав'язуються засобами масової інформації [17].

На нашу думку, головними напрямками державної політики щодо скорочення масштабів бідності в Україні повинні стати:

- збільшення ВВП на душу населення;
- індексація заробітної плати в разі затримки виплат або підвищення цін;
- адресність системи соціальної підтримки вразливих верств населення;
- виважена регіональна політика щодо викорінення регіональної бідності;
- реформування пенсійної системи;
- покращення умов для підприємницької діяльності;

- розробка механізмів стимулювання підприємців до створення нових робочих місць;
- реформування системи оплати праці шляхом зростання частки заробітної плати у собівартості продукції;
- стимулювання зростання легально сплачуваної заробітної плати.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Перехід України до ринкової економіки призвів до високої диференціації окремих соціальних груп за рівнем життя, зростання частки бідного населення. Ця проблема формує серйозну загрозу національній безпеці, зачіпаючи не окрему людину, а суспільство загалом. На поглиблення розшарування суспільства впливає також недостатня діяльність держави у сфері зменшення соціальної нерівності, відсутність ефективних реформ та визначення пріоритетів на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу.

Закономірно, що бідність дуже тісно пов'язана з безробіттям, тому перспективами подальших досліджень в цьому напрямку є розроблення стратегічних напрямів регулювання зайнятості населення.

1. Бабак І.М. Бідність в Україні: методологічний аспект // *Стратегія розвитку України: соціологія, економіка, право.* – 2008. – № 1/2. – С. 201–204. 2. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: Монографія. – Донецьк: Янтар, 2001. – 352 с. 3. Гвелесіані А.Г. Диференціація грошових доходів населення: аналіз, прогноз та механізм регулювання: Монографія. – К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2008. – 154 с. 4. Гесць В.М. Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі // *Економіка і прогнозування.* – 2002. – № 2. – С. 9–33. 5. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносина: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 559 с. 6. Закон України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати» від 20.10.2009 року № 1646-VI // <http://zakon.rada.gov.ua>. 7. Кириченко І. Відносна бідність – відносне життя? // *Дзеркало тижня.* – 2005. – № 31 (559). – С. 8. 8. Лібанова Е. Бідність в Україні: діагноз поставлено – будемо лікувати? // *Дзеркало тижня.* – 2002. – № 13 (337). – С. 10. 9. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: Монографія. – К.: КНЕУ, 2008. – 328 с. 10. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: Монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, І.В. Качалова, Н.С. Власенко. – Донецьк: Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2008. – 468 с. 11. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. – К.: Парлам. вид-во, 1998. – 255 с. 12. Миценко І.М. Рівень життя і його вплив на безпеку життєдіяльності людини // *Економіка пром-сті.* – 2004. – № 1. – С. 164–172. 13. Руженський М.М. Система соціального захисту населення у транзитивному суспільстві: Монографія. – К.: ІПК ДСЗУ, 2005. – 384 с. 14. Солонина Є. Українська бідність: небезпеки і шляхи подолання // www.radiosvoboda.org/content/article/2006851.html. 15. Соціальна безпека: теорія та українська практика: Монографія / І.Ф. Гнібіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова, В.М. Новіков, Б.Й. Пасхавер. – К.: КНЕУ, 2006. – 291 с. 16. Холод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: Монографія. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009, – 442 с. 17. Черненко С.М. Трансформація заходів державного впливу на формування доходів населення в Україні // *Науковий Вісник Академії муніципального управління: Зб. наук. праць. Серія «Економка».* – 2009. – Вип. 7. – С. 30–39. 18. Шевченко Л.С. Соціальні ризики та соціальна безпека праці: Монографія. – Х.: Право, 2009. – 278 с. 19. *Purchasing Power Europe 2008/2009.* – Gfk GeoMarketing Map of the Month – November, 2008 // www.gfk-geomarketing.com 20. www.ukrstat.gov.ua.